

ПРИКАЗНИЯТ РОМАН *ЧИФТОЯДЦИТЕ* В КОНТЕКСТА НА ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА

Мартина Салхиова
Масариков университет, Бърно

Мартина Салхиова. Сказочният роман *Носкоеды* в контексте литературы для детей

Статья занимается проблематикой современного чешского сказочного романа и его источников – не только 90-х годов XX века, но и старших дел, – прежде всего произведений в межвоенный период. Вторая часть статьи посвящена творчеству значительного чешского поэта и одновременно опытного автора поэзии и прозы для детей Павла Шрута, который создал популярную сказочную трилогию *Носкоеды* (2008), *Носкоеды возвращаются* (2010) и *Носкоеды навсегда* (2013).

Ключевые слова: чешский сказочный роман, проза для детей, Павел Шрут, *Носкоеды*

Martina Salhiová. The Fairytale Novel *Oddsockeaters* in the Context of Literature for Children

The article deals with the issues of contemporary Czech fairytale novel and its sources not only from 90s of the 20th century, but older – especially the literary works of the interwar period. The second part of the article is devoted to the work of the Czech poet and also the experienced creator of poetry and prose for children Pavel Šrut, who created the popular fairytale trilogy *The Oddsockeaters* (2008), *The Oddsockeaters come back* (2010) and *The Oddsockeaters for ever* (2013).

Key words: contemporary Czech fairytale, prose for children, Pavel Šrut, *The Oddsockeaters*

Увод

Загадъчния домашен феномен – изчезването на единия чорап от чифта, чешкият белетрист, поет и преводач Павел Шрут превръща в основна тема на своята приказна трилогия с необичайното заглавие *Чифтоядците (Lichožrouti)*¹. Първата книга, посветена на съдбата на младия прика-

¹ Приказката е придружена от звукозапис – радиопостановка, представена от актрисата Барбора Хързанова с музикален съпровод от Иржи Шлупка (Бездичкова 2011). – Б. а.

зен герой – чорапоядеца Хихльо², обитател на днешна Прага, е публикувана през 2008 г. През 2010 г. е издадено продължението – *Чифтоядците се завръщат (Lichožrouti se vracejí)*, а през 2013 г. трилогията е финализирана с книгата *Чифтоядци завинаги (Lichožrouti navždy)*.

В своя критически обзор на най-значимите произведения за деца Павел Мандис жанрово определя тази трилогия като гранична между авторската (литературната) приказка и фентъзи (Мандис 2013: 216 – 217). Налице е контаминация на няколко жанра – явление, характерно за много съвременни авторски приказки. На първо място става въпрос за смесица между приказка и роман, отличаващ се с напрегнато действие и с инициационни сюжетни елементи (пътуването на Хихльо до Африка). Наред с това в някои моменти произведението се приближава до приключенския роман (освобождаването на пленените родители), до разкази за детството (съжителството със стария дядо), до детективския роман (търсенето на похитителите, действията на разбойниците и гангстерите), до трилъра (обучителната подготовка на разпорвачите) или до нонсенсовия тип истории (Дома на щастието с огледалната врата).

Още от пръв поглед заглавието привлича със своята необичайност, хумористичност и мистериозност, преpraщайки към историята за малки създания, които не могат да заситят хранителните си потребности в своя приказан свят. Промяната на една буква в заглавието (*ličožrout* : *lidožrout* – човекоядец, бел. пр.) може да го превърне в название на едно от най-страховитите създания, представата за което впрочем някои чифтоядци напомнят. Заедно с това заглавието на творбата отвежда към проблеми, актуални за съвременното общество, като например толерантността към животинските видове. Нужно ли е да разкриваме, описваме и еднозначно да квалифицираме всичко непознато?³

Според Надежда Сиглова зад първия, чисто дескриптивен план на заглавието се крие по-дълбок пласт (Сиглова 2011: 232). Първата част на думата⁴ маркира един от важните проблеми на днешното човечество

² В оригинала името е Hihlík. – Б. пр.

³ Уместно е да споменем за известния студентски научнофантастичен публицистичен филм *Нефтианци (Ropáci, 1988)*, който третира аналогичен проблем, а именно – стремежа на човека да каталогизира всичко, дори и несъществуващия животински вид – нефтианец, който обича да яде кал и предпочита замърсена среда. – Б. а. Цитираният филм съчетава документална правдивост на разглежданата проблематика и измислен персонаж, чието название – *ropák*, е производно на думата, означаваща нефт – *ropa*. Сценарист и режисьор е Ян Сверак. Филмът получава „Оскар“ за 1988 г. в категорията „Студентски филм“. – Б. ред.

⁴ *Lichý* – (чеш.) нечетен в смисъл на нечетно число. – Б. ред.

– самотата, която поражда модерната техника и икономическата миграция.

Нечетният човек е възрастен единак, на когото липсва нещо съществено в живота и който буди жал, дори да е фантастичен персонаж.

(Сиглова 2011: 232)

Когато „нечетният“ човек се сближава с някого и открива в него своята „половинка“, той престава да общува с останалия свят, който вече изглежда като свят от петна и размазани сенки, като нещо, което за кратко проблясва пред очите и което живее тук с нас, но вече е неосезаемо.

Авторът и илюстраторката на *Чифтоядците*

Половин година по-късно двама души излязоха от една дневна винарна: единият – писател, който беше извървял дълъг път, а другият – илюстратор, който имаше още много пред себе си.

(Шрут 2013: 227).

След като посещават Музея на чифтоядците, героите на романа решават да издадат книга по ръкописа на професор Къдравелко⁵, който поставя само две условия: „да бъде трилогия и да не е издание на Академията на науките“ (Шрут 2013: 229).

В тази извънлитературна препратка е очертана причината за появата на трилогията. Неин вдъхновител е известната чешка илюстраторка, режисьорка и художничка на анимационни филми⁶ Галина Миклинова (родена на 28.07.1970 г.), която прави илюстрациите и на трите части на трилогията, но освен това и на редица други творби на Шрут. За първи път героят чифтоядец се появява в стихосбирката на Шрут с хумористично-страховити стихотворения – *Женски и мъжки чудовища (Příšerky & Příšeři, 2004)*. Галина Миклинова отбелязва, че този персонаж може да бъде използван и разгърнат и в по-обемна творба. През 2010 г. илюстраторката създава пексесо (pexeso⁷) с най-запомнящите се герои от първите

⁵ В романа героят се казва Kadeřábek. – Б. пр.

⁶ Работила е например върху анимационния телевизионен сериал *Памучко (O Kanafáskovi)*, излъчван по чешката телевизия, илюстрирала е също така и първите четири части на чешкото издание на *Хару Потър*. – Б. а.

⁷ Пексесо (pexeso) е чешки акроним на израза *pekelně se soustředí* и е название на популярна детска игра на карти, която изисква концентрация и развива паметта. Целта е 64 карти да се групират по двойки. – Б. ред.

две части на поредицата за чифтоядците. Към настоящия момент заедно с П. Шрут подготвя пълнометражна филмова адаптация.

От изобразителна гледна точка книгата е изключително атрактивна. Освен илюстрацията на корицата и картинките, заемащи цяла страница, и декорацията на началната буква на всяка глава Галина Миклинова добавя и игра с рисунки на растящ орфан чорап, които се движат при бързото разлистване на книгата отзад напред. Допълнително улеснение за ориентацията на малките читатели в текста, наситен с многобройни персонажи⁸ и с разнообразни места, на които се разиграва действието, са предният форзац с прегледно нарисувана карта, на която са означени взаимоотношенията между чифтоядците, и задният форзац с „местата на действието“.

Павел Шрут успешно използва идеята на Г. Миклинова и създава своя първи роман за деца – *Чифтоядците*, след като преди това е написал няколко по-обемни приказки. Приказката *Паячето Пая (Pavouček Pája, 2001)* представлява поредица от разказани случки за главния герой – паячето Пая, и за неговите приятели насекоми. Пространната приказка *Вероника и кокосовият дядо (Verunka a kokosový dědek, 2004)* е история за търсенето на сродна душа и има календарна композиция. В рамките на една година малката Вероника пораста и става ученичка, а баба ѝ намира изгубената си любов.

Павел Шрут (роден на 3.04.1940 г.) принадлежи към литературното поколение, което дебютира през 60-те години на миналия век, но което след събитията от 1968 г., т.е. в периода на т. нар. нормализация, има забрана да публикува. Поради тези обстоятелства започва да пише произведения за деца и създава общо над тридесет творби. Два пъти е удостоен с почетната грамота на Международния съвет за детско-юношеска литература (IBBY), с награда в конкурса за детска книга „Златна лента“ (Zlatá stuha) и четири пъти е номиниран за „Магнезия литера“ (Magnesia Litera).

Пише поезия за деца, например *Женски и мъжки иглики⁹ (Petrklíče a petrklíky, 1966)*, лепорело¹⁰, текстове на песни, телевизионни сценарии.

⁸ Подобна стилизация на миниатюрни създания с мъничък хобот откриваме в книгата на словашката авторка Славка Липтакова *Дупкоядът (Dierozrút)*. – Б. а. Имената на персонажите са производни на чешки думи, което поставя на изпитание всеки един преводач на книгата. За някои от тях, които се споменават в статията, даваме допълнителни разяснения. – Б. пр.

⁹ Преводът на заглавието е описателен, тъй като няма български еквивалент, който да предаде мъжкия и женския род на думата „иглика“ при това в множествено число (в единствено число би могло да се използва неологизъм – напр. *Игликата и игликът*). Освен това тук има словообразователна заигравка с *petrklíč* (Petr + klíč = Петър + ключ) и *petrklíka* (Petr + klíka = Петър + брава на врата). – Б. ред.

¹⁰ Лепорело – начин на подвързване на книга, най-често детска, при който единствен лист се нагъва във формата на хармоника. – Б. пр.

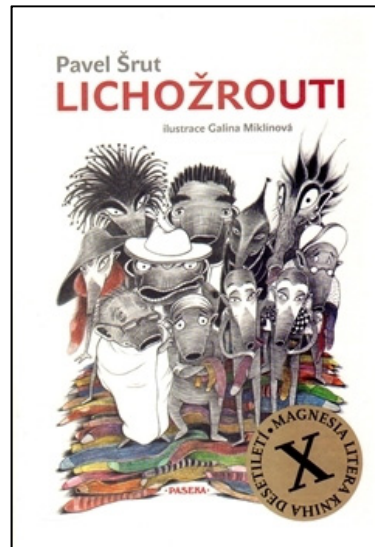
Поезията му за възрастни бива публикувана едва след политическата промяна, настъпила след 1989 година, със заглавие *Стихотворения в меки корици (Brožované básně, 2000)*. През 2007 г. излиза друга негова стихосбирка за деца – *Овалният обущар и мишокът (Šišatý švec a tušut)*. Става известен и с преводите си на англосаксонски приказки – *Кралят на котките: по мотиви от английски, ирландски, шотландски и уелски приказки (Kočičí král. Na motivy anglických, irských, skotských a velšských pohádek, 1989)*, *Малчунът Том и Крачунът Том и други много американски приказки (Prcek Tom a Dlouhán Tom a jiné velice americké pohádky, 1993)*.

Чешката авторска приказка след 1989 година

Книгата *Чифтоядците* е една от най-продаваните съвременни чешки приказки. Отличена е с наградата „Магнезиа литера“ в категорията за литература за деца и юноши (2009) и с наградата „Книга на десетилетието за деца и младежи“ (2011). Към кой вид авторски приказки може да бъде причислена?

След 1989 г. се преиздават редица приказки от междувоенния период, превърнали се в класика, нонсенсови произведения от 60-те и 70-те години на миналия век, публикуват се вече автори, забранявани в годините на нормализацията, издават се разнообразни адаптации и преводи. Настъпва главозамайваща свръхпродукция на литература за деца и юноши, особено в жанра на приказката и на лепорелото, което води до значително снижаване на тяхното качество (Урбанова 2003: 124 – 131). Същевременно се появяват и оригинални приказки, които се превръщат в незаменимо средство за естествено развитие на детската емоционалност, интелект и фантазия посредством четенето.

Започват да се появяват нови жанрови варианти посредством преплитане на теми от класическите жанрове (мит, епос, приказка), а заедно с тях – пародии и травестии. Навлизат изобразителното и филмовото изкуство (популярни стават комиксите и книжките с картинки), а под въздействието на съвременните медии се появяват фентъзи игри, книги

игри¹¹ (gamebook), блогове за приказки. Голям брой книги са придружени от аудиозаписи (CD), различни аксесоари за игри (напр. пексесо, домино, игри с карти), а някои от тях се появяват и в интернет пространството – например на фейсбук страницата „Станете приятели на *чифтоядците*“ (Staňte se přáteli LICHŮŽROUTŮ на www.facebook.com).

Литературоведът Ярослав Томан очертава три основни повествователни подхода, използвани от създателите на авторски приказки след падането на комунистическия режим: имитативно-иновативен, имагинативен и нонсенсово-пародиен¹² (Томан 2003: 47 – 53). И при трите метода се осъществява приемственост по отношение както на националната фолклорна и литературна традиция, така и на световната литература.

Според Томан при първия подход се усвояват поетиката и ноетиката¹³ на фолклорния прототекст и се запазва неговият наративен принцип, но се трансформира сюжетната схема и се включват нови мотиви, отличаващи се с богата вариативност. Текстовете често напомнят на творбите на Карел Чапек и Вацлав Чтвъртек с характерните за тях принципи на демитологизация, хуманизация, цивилизиране и психологическо съзряване на ирационални създания, на обвързване на действието с конкретно място, както и с присъщото им усъмняване в победата на доброто над злото и неверие в магически сили. Авторите изграждат своя разказ въз основа на житейския опит, моралните възгледи, светогледа, желанията и страховете на съвременния човек от XXI век. Към този повествователски тип се отнасят цикълът от дванадесет приказки на Ян Владислав *Какво разказа вятърът на бялата роза* (*Co vyprávěl vítr bílé růži*, 1991); *Енциклопедия на страшилищата, заплашени от изчезване* (*Lexikon ohrožených druhů strašidel*, 1992) от Витезслава Клиптова, с която писателката реагира срещу наводняването на книжния пазар с различни енциклопедии през 90-те години; *Приказка за Пясъчко* (*Pohádka o Pískovečkovi*, 1993) от Лубош Зелени, която разказва за чудотворната метаморфоза на една от гранитните статуи на Матиаш Браун¹⁴ в човек; *Зелени приказки за деца и възрастни* (*Zelené*

¹¹ Книга игра е название на литературен жанр, при който читателят участва лично в развитието на сюжета, вземайки решения, от които зависи по-нататъшният развой на действието: например избира оръжие, с което да участва, или стратегически ход и пр. – Б. пр.

¹² Словашката изследователка Зузана Станиславова разграничава три подобни типа авторски словашки приказки: имитация на народна приказка, поетични и пародийни. – Б. а.

¹³ Ноетика (νοητική, гр.) – наука за силата на мисълта и за колективното интуитивно познание. – Б. пр.

¹⁴ Матиаш Браун (Matyáš Bernard Braun, 1684 – 1738) е австрийски бароков скулптор, който живее и твори най-вече в Чехия. Редица замъци и паркове са украсявани с негови

pohádky pro děti a dospěláky, 2005) от Карел Трубач, в които се поставят екологични проблеми; *Приказки от Лунния сребърен замък (Pohádky z Měsíčkova stříbrného zámku*, 2007) от Мария Кубатова, които остават с отворен финал, внушавайки надежда за избавление.

Имагинативният тип авторски приказки представляват опоектизиращи, често рефлексивни, семантично наситени, многопластови текстове. Те основно следват приказния модел на Ханс Кристиан Андерсен, Оскар Уайлд и Антоан дьо Сент-Екзюпери. Техен адресат е по-възрастният читател или реципиентът, който е относително взискателен, чувствителен и литературно култивиран. Такива са например *Strado u Varuyc (Strado & Varius*, 2002) от Мартина Скала – приказка за тайнствата на музиката; *Вълшебното фенерче (Kouzelná baterka*, 2003) от Олга Черна, разказваща за отговорността към този, който се привързва към теб; *Мишките принадлежат на небето ... но само когато скачат (Myši patří do nebe... ale jenom na skok*, 2006) от Ива Прохазкова – история за отвъдния живот на мишка и лисица; *Франтишек от кестена, Анежка от слънчогледа (František z kaštanu, Anežka ze slunečnic*, 2006) от Радек Мали – разказ с елементи на пикаресков роман за пътуването на две малки приказни бездомни създания.

Творците, представящи третия тип приказки, следват модела на В. Незвал и на нонсенсовата и пародийната литература от 60-те години на миналия век, радикално отричаща нормативната конвенция и традиционната поетика на народната приказка. Магическият компонент тук е потиснат за сметка на комичния, на езиковата игра, на хумористичната мистификация, на травестиата, на пародията. Някои характеристики на фолклорната приказка са запазени (напр. символиката на числата, успоредяването на сюжетни линии, въвеждането на речева формула), като се слага акцент върху играта на въображението, импровизацията, нетрадиционните сюжети, хиперболата и парадокса. Към този тип приказки принадлежат и гротесковите произведения, изградени върху находчива игра с езика: например *Червената шапчица в камуфлаж (Karkulka v maskáčích*, 2003) от Мирослав Ягър и *Лингвистични приказки (Lingvistické pohádky* 2006) от Петър Никъл.

Към тази група могат да бъдат отнесени и произведения, третиращи отношенията между родителя разказвач и децата, които (най-често вечер) получават обещаната приказна история. Героинята на майката от книгата на Зденек Сверак *Татко, този път ти се получи (Tatínku, ta se ti povedla*, 1990) обяснява на съпруга си същността на приказките:

творби. Особено известен е със серията от гранитни статуи, изложени в замъка Кукс. Негово дело са и някои от статуите на Карловия мост. – Б. ред.

„[...] знаеш ли какво е приказката? Тя е жива вода за детската душа. Това трябва като родител да го знаеш“ (Сверак 1990: 16). На основата на сцени от семейния живот са представени въображаеми истории, в които са вмъкнати разнообразни приказни елементи.

Приказният роман

Приказната трилогия *Чифтоядците* попада в тази трета група. Това е логически изградено забавно четиво с плодотворен творчески замисъл. Предразполагащият толерантен подход на възрастния човек към детето разкрива пред него един паралелен мистериозен свят, който то адекватно може да възприеме: чифтоядците са не само по своя ръст, но и по поведението си като палави деца. Техният свят е приказно загадъчен, а самите те могат да правят вълшебства – например да се сливат със заобикалящата ги среда като хамелеони. Така се реализира жанрът на съвременната авторска приказка, която в случая впечатлява с пространното си повествование. Произведението би могло да бъде определено като приказен роман, който със своите три части е крайно нетипичен за чешкото приказно творчество. Наричано е дори *сага за чифтоядците*, но това в известна степен игнорира връзката на произведението с романа и приказката¹⁵.

Приказката (особено народната) се характеризира с това, че принадлежи към кратките епически жанрове и има установена структура, която повечето автори на приказки спазват – такъв е случаят с поетичната алегория *За добрата и злата сила* (*O dobré a zlé moci*, 2000) от Карел Шиктанц, в която е представена борбата между доброто и злото. В някои случаи отделните приказки са обединени в обща повествователна рамка – например *Какво разказва Скуката* (*Co vyprávěla dlouhá chvíle*, 2005) от Виола Фишера е цикъл от четири приказки, които представят срещите на болно момче с персонализираната Скука. Когато авторът възнамерява да създаде по-голямо произведение, той използва верижна композиция с централен герой, обединяващ отделните случки – например *Приказки за Зайо Бајо* (*Pohádky brášky Králíka*, 2007) от Павел Шрут разказват за един хитър заек и за неговия противник – вълка. Подобен тип произведения обаче се отличават от романа, който е обемен прозаически епически жанр със свободна и динамична структура (Влашин, ред. 1984: 317).

¹⁵ Сливане на жанра на приказката (фолклорната) с този на романа (предимно рицарския) се наблюдава още през XVII век. Преведените средновековни рицарски романи не са се вписвали в съществуващата по онова време жанрова система и са се трансформирали в приказки въз основа на своето сходство с митичния наратив (напр. романите за Светия Граал) (Ходрова 1989: 98 – 99). – Б. а.

И така, какво представлява приказният роман и каква е неговата пред-история? Този жанр възниква чрез контаминация на два популярни жанра – съответно на авторската приказка, представителна за детската литература, и на романа, който е литературна форма, предпочитана от по-възрастните читатели. Според Катержина Деймалова към жанра на приказния роман се обръщат редица чуждестранни писатели, като Астрид Линдгрен, Джон Р. Р. Толкин, Юстайн Гордер (Деймалова 2006: 135 – 136). Жанра основополага Селма Лагерльоф с приказния си роман *Чудното пътуване на Нилс Холгерсон през Швеция* (*Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, 1907), създаден да служи като учебно помагало по география в началните училища. Значителна роля за развитието на този жанр има *Хари Потър* на Дж. К. Роулинг, но още преди това във Великобритания приказният роман има извоювани позиции особено когато разработва темата за магьосничеството: Дж. Мърфи – *Най-лошата вещица* (*The Worst Witch*, 1974), А. Хоровиц – *Грусъм Грейндж* (*Groosham Grange*, 1988). В Германия излизат романите на М. Енде *Момо* (*Momo*, 1972) и *Приказка без край* (*Die Unendliche Geschichte*, 1979), разобличаващи консуматорското общество. Към този жанр се отнася и известната книга на Елин Пелин *Ян Бибиян* (1933).

В чешката литература също има произведения, които предшества появата на жанра на приказния роман. През 30-те години на XX век се наблюдава безпрецедентен бум на авторски приказки, някои от които съдържат романови елементи. Повечето от тях са приказки от новелистичен тип (В. Ванчура, *Кубула и Куба Кубикула*, 1931) или произведения с верижна композиция (К. Полачек, *Едудант и Францимор*, 1933; О. Секора – *Фердо Мравката*, 1936). Друга линия в развитието на жанра представя нонсенсовата история на Витезслав Незвал *Аничка Дребосъчето и Сламеният Хуберт* (*Anička Skřítek a Slaměný Hubert*, 1936), в която логическите граници между реалността и въображаемия свят са размити посредством включените поетични алогизми и разнообразни езикови каламбури.

В следвоенния период не се появяват впечатляващи произведения, но в края на 50-те години на миналия век излиза от печат първият чешки приказан пътепис от Людвик Ашкенази – *Пътуване подир аромата на сливата, с други думи, Путрисек, или за мъченическата съдба на истинското джудже* (*Putování za švestkovou vůní aneb Pitřýsek neboli Strastiplné osudy pravého trpaslika*, 1959). Дребосъкът бяга от скучна приказна книга и се отдава на приключения. Той трябва да обиколи света, за да разбере, че истинско щастие може да намери само у дома.

През 70-те години поетиката на авторските приказки е повлияна основно от телевизията. Мнозина писатели създават приказки за предаването „Лека нощ“ (*Мах и Шебестова, Маковата кукличка*), сериали и разкази (*Арабела, Летящият Честмир, Господин Тау*), които по-късно се появяват и в книжни издания. Сред тази група писатели е и Вацлав Чтвъртек, автор на известната приказка за разбойника *Румцайс*. След нея той създава по-голямо произведение – приказния роман за любовта между двама млади *Как обуцарите започнаха войната за червената пола* (*Jak ševci zvedli vojnu pro červenou sukni*, 1978), в който внася елементи на фолклорна легенда, локализирайки сюжетите в Ичин¹⁶, Прешпурк – старото име на Братислава, Виена.

Приказният роман *Чифтоядците*

Ако в приказната проза концепцията за съвместимостта на реалния и на измисления свят е реализирана посредством взаимното проникване на две реалности, то при Шрут е налице съвсем различен подход – човешкият свят е видян през очите на мистериозни същества, живеещи с човека: те излизат от тайници зад стените, обитават пусти места из града или джунглата и се движат в реална жизненонеобходима за тях среда. Тези създания зависят от човешкия свят, защото се хранят с висококачествени чорапи, които тайно „вземат назаем“: „Чифтоядецът възприема навиците (дори лошите навици) на своя домашен господар“ (Шрут 2012: 69). От гледната точка на чифтоядците много домакински вещи изглеждат ненужни, дребнави, дори противни, защото в човешкия свят има не само деликатеси, но там ги дебнат големи опасности – заплахата за тях са водата, кучетата, плъховете, африканските гризачи и хората, чийто висок ръст не би трябвало да учудва никого.

Тази книга се отнася към жанра на авторската приказка, тъй като в нея има фантазни създания, които обитават и своя, и човешкия свят и които преживяват мистериозни явления, необясними в реалността. Подобни свръхестествени миниатюрни създания, живеещи в голяма и многообразна общност, се срещат в няколко добре известни приказки: такива са смърфове (оригиналното име в белгийския комикс е *Les Schtroumpfs*), муминтроловете, създадени от финландската писателка Туве Янсон, „педя човеците“ на Мери Нортън, които живеят под паркета и „вземат назаем“ разни вещи от къщата, хобитите на Толкин, „дупкоядците“ на словашката писателка Славка Липтакова. При чифтоядците

¹⁶ В негова чест се провежда ежегодният фестивал „Ичин – градът на приказките“. Илюстрациите на Радек Пилар към произведенията на Чтвъртек са показвани през 2014 г. на пътуваща изложба в Чешкия център в София и в Стария град в Пловдив. – Б. а.

ситуацията е различна – те са враждебно настроени към хората и гледат на тях единствено като на източник на храна, каквато за тях са чорапите им, т.е. отнасят се към тях така, както хората към животните, които им осигуряват мляко.

Главен герой е младият Хихльо (Hihlík) – любознателен, смел и честен чифтоядец, който се осмелява да наруши действащия открай време закон и да се сприятели с човека. Характерът на героя не се развива според нормите на приказния персонаж – след смъртта на дядо си той се отделя от семейство и приятели, напуска комфортния живот в Чехия и тръгва на пътешествие, формирайки своя характер по време на пътуванията си из Африка. Хихльо не се уповава на свръхестествени сили и чудеса, изхвърля вълшебния амулет, останал от майка му, но не губи своите магични способности и се оказва важен двигател на действието.

Не всички чифтоядци са сладки домашни създания. Антигероят в приказката е агресивният гангстер и наркоман Дедерон Камата (Kudla Dederon), който враждува с Хихльо и дръзко нарушава съществуващите закони – без колебание напада човека. Общността на чифтоядците е крайно диференцирана, някои почитат африканските чифтоядни растения, други се групират в мафиотски структури, трети са зависими от алкохола, някои живеят като скитници на брега на Вълтава, като безделници в имението на британски милионер или са марионетки в ръцете на властимащите. Отрицателен персонаж е и прелестната, но жестока чифтоядка Фата (бълг. Фея – бел. пр.), която изпитва удоволствие да плаши, да унищожава, да убива, да манипулира чифтоядците, въобще да се забавлява, като прави зло: „Злото никога няма да изчезне. Злото остава...“; „Такъв е законът. Злото няма да изчезне от света само за да осигури живот на доброто“ (Шрут 2013: 204).

Поради жанровата си принадлежност към романа произведението обхваща широк спектър от явления: приказния подземен свят на Прага, организираната престъпност, войната на бандите (Койотите, Разпорвачите и Късочорапчовците), сиропиталищата и образователните институции (възпитателните домове за дивите чифтоядци, хуманитарната помощ за Африка, африканските карнавални пазари, наемането на евтина работна ръка, безсмислените и помпозни научни конференции).

Книгата има няколко сюжетни линии: приключенията на Рамчо (Ramík) в Прага, на Хихльо и на Дедерон Камата в Африка, отвлечането на Кава (Kawa, káva – кафе, бел. пр.). Включват се спорадично и множество допълнителни мотиви: за загадъчното поведение на братовчедата Туламор-младши, за помощта, оказана на африканските чифтоядци, за азиатската легенда за тигърския нокът, за преживяванията на тримата

самотници – проф. Рене Къдравелко, музиканта Егон Лаврентий (Vavřines, vavřin – лавър, бел. пр.) и китайския търговец Ли-ку с чешкото име Карлик, които постигат щастие едва когато откриват семейството си (напр. намирането на изгубения син). Редица епизоди изобразяват различни приключения на героите (пленьването на родителите на Хихльо от Поклонниците на чифтоядните растения, създаването на приятелства в Африка, капризите на британския милионер – сър Джеймсън Арчибалд Сокуел, медитацията на стареца Махавишна). Представени са различни социални кръгове: на домошарите, които са миролюбиви създания, на английските чифтоядци с техните обичаи, на мафиотските банди в подземията на Долния град, на мизерстващите африкански чифтоядци, на Разпорвачите – „монголоидните грубочетковци“ от Третия свят.

Романът не се изгражда въз основа на хронологичната последователност на относително самостоятелни събития (спасяването на отвлечения братовчед Туламор, пътуването с камион до Африка, запознаването със смелата чифтоядка Кава, битката за Прага). Събитията са каузално свързани и често водят до неочаквани обрати (отвлеченият братовчед не е толкова отвлечен, членът на бандата на Койотите – Харо, се оказва честен и мъдър мъж, който не само спазва правилата на бандата, но и спасява животи).

Към приказния сюжет са добавени и няколко пародийно разгърнати детективски мотива, например крадци настъргено търсят някакъв ценен документ, но след като го задигат, не постигат нищо, защото в него няма данни за размножаването на свръхестествени създания. Оригиналният авторски стил се проявява и в избора на нетрадиционна композиция посредством вмъкване на лични коментари, на допълнителни разяснения, на приложения и обяснителни бележки: „Чифтоядците, които обитават класните стаи, живеят зад портрета на господин президента“ (Шрут 2012: 33). Поведението на героите невинаги е в съответствие с читателските очаквания и изисква съсредоточено внимание от страна на реципиента. Елементите, заимствани от други жанрови области, не нарушават цялостния характер на произведението, защото това е модерна авторска приказка, която не само допуска смесване на жанрове, но и разчита на това, че детският читател може да ги различи и да ги възприеме с разбиране.

Произведението обаче има и друга съществена особеност. Възможностите на играта с езика са използвани многообразно: например в случая с английския чорап с пет пръста, включени са понятия, като пазител на черния къс чорап, младия стар ерген, името на кръчмата „Ром в чая – дом“¹⁷

¹⁷ В оригинала е употребена думата *чум*, която се римува с чешката дума за ром (*rum*). Чум означава колибка, шатра с конусовидна форма, използвана от номадските племена. – Б. пр.

в рая“¹⁸, биочифтоядци, използвани са ефектите на смисловата многозначност¹⁸, на детския и младежкия сленг, на стилистичния план в речта на героите (изказа на английския милионер или начина на говорене на скитника Карлос след връщането му от Мексико). Игровото начало обаче се осъществява и с читателя посредством майсторски проведената взаимовръзка между класическия приказан жанр за възрастни и този за деца. Според Надежда Сиглова това е многопластова творба, предназначена за двоен адресат¹⁹ (Сиглова 2011: 233). В текста се срещат редица места, които са трудно разбираеми за младите читатели и съответно са предназначени за четящите родители, напр. имената на някои чифтоядци се асоциират с алкохолни напитки – Туламор и Мохита; професор Къдравелко не иска да публикува своя труд в професионалното издателство „Академия на науките“, а в обикновеното „Пасека“, където е издадена и самата книга на Шрут.

Заклучение

Трилогията на Шрут релефно и по оригинален начин разкрива действителни явления в съвременното общество (алкохолизъм, престъпност, ксенофобия, фанатизъм, консуматорство). Чрез средствата на хумористичната хипербола реалността е съпоставена с фантастичния свят (не само в кухините и пукнатините зад стената, но и в девствената природа), в който свръхестествените същества имат същите характеристики като хората – само където добрите са малко повече. Съществата, живеещи векове наред в непосредствена близост с човека, като го измъчват и тормозят, могат също така да го успокояват и да го насърчават. Приказният свят, подобно на човешкия, налага свои закони и правила, които малкото дете не познава, но затова пък те са известни на възрастните – и това преди всичко е законът на дългата самота. Неприказните герои – професор Къдравелко, музикантът Лаврентий и сър Джеймсън, са аутсайдери, единаци, които са надарени със способността да виждат вълшебните създания – и това е така, защото те самите са като самотни чорапчета без еш. След срещата си с чифтоядците те за-

¹⁸ Цитатът, който предлага авторката като пример за този тип езикова игра, е непреводим, тъй като се основава на многозначността на глагола *otravovat* (със значение на „отравям“, но и „досаждам“), която влиза в семантично взаимодействие с прилагателното *jedovatý* (отровен, токсичен): „Profesor Kadeřábek totiž v mládí zkoumal jedováté hody, ale brzy ho to otrávil“ (Шрут 2012: 31). Превод: „Професор Къдравелко на младини изучаваше токсичните празнични ритуали, но скоро му омръзна“. – Б. ред.

¹⁹ Михал Вивег използва подобна стратегия в *Кратки приказки за уморени родители* (*Krátké pohádky pro unavené rodiče*, 2007), където пасажите, адресирани към родителите, са оцветени и не са предназначени за четене на глас. Това обаче не са приказки, а истории от семейния живот. – Б. а.

почват да възприемат света по нов начин и да забелязват това, което е невидимо за другите. По този начин чрез техните образи се разгръща мотивът за съзряването и помъдряването на хората единаци.

Авторът извежда на преден план характеристики, представящи развитието на някои от героите: например братовчедът Тулчо дълго се колебае между гангстерския живот и домашния уют, но в крайна сметка се присъединява към добрите и към Хихльо. Авторът утвърждава уникалността на всеки индивид, включително на тези, които са отхвърлени от обществото или сами решават да го напуснат. Такъв е случаят със стария Падре, бащата на близнаците Рамзес и Туламор-младши, който, след като изгубва огромното си богатство, поема по света като щастлив бродяга, освободен от бремето на всякакви задължения.

Подобно на много други авторски приказки, времепространството в трилогията на Шрут е ясно конкретизирано – това е не само пространството на бруталния модерен град с неговите изоставени и нелицеприятни закътани места, с провалената му социална система по отношение на бездомните и на бедните, но също така и пространството на джунглата и на фанатичните поклонници на чифтоядните растения в Танзания.

Авторът акцентира върху естетическата и развлекателната функция на произведението. На втората и особено на третата част от трилогията не им липсва спонтанното въображение и изобретателността, характерни за първата част – те избилстват от приключенски интриги, екшън сцени и изключително напрегнати ситуации. Забелязва се обаче низходяща в художествено отношение тенденция, което е в ущърб на цялостния авторов замисъл²⁰.

Превод от чешки: **Елка Петрова**

ЛИТЕРАТУРА

- Бездичкова 2011:** Bezdičková, V. *Pavel Šrut: Lichožrouti se vracejí aneb letní čtení pro děti do sta let*. 4 July, 2011
 <http://www.rozhlas.cz/vltava/literatura/_zprava/pavel-srut-lichozrouti-se-vraceji-aneb-letni-cteni-pro-deti-do-sta-let--916297>, 1 December, 2014.
- Вивег 2007:** Viewegh, M. *Krátké pohádky pro unavené rodiče*. Brno: Druhé město, 2007.

²⁰ Подобна тенденция се забелязва и в приказките на Арнощ Голдфлам *Татко не е за изхвърляне* (2004) и *Татко 002* (2006). Във втората книга динамиката на събитийния план и произтичащото от това напрежение нарастват за сметка на художествените качества. Тези приказки дори съдържат жестоки и еротични мотиви (Кроча 2011: 165).

- Влашин, ред. 1984:** *Slovník literární teorie*. Red. Š. Vlašín, Praha: Československý spisovatel, 1984.
- Голдфлам 2006:** Goldflam, A. *Tatínek 002. Pohádky pro celou rodinu*. Praha: Andrej Šťastný, 2006.
- Голдфлам 2004:** Goldflam, A. *Tatínek není k zahození. Pohádky pro malé i velké*. Praha: Andrej Šťastný, 2004.
- Деймалова 2006:** Dejmalová, K. *Vývoj autorské pohádky. // Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Red. J. Čenková. Praha: Portál, 2006, 127 – 148.
- Кроча 2011:** Kroča, D. *Prostředky humoru v pohádkách Arnošta Goldflama. // Pohádkové příběhy v české literatuře pro děti a mládež 1990 – 2010*. Red. M. Šubrtová. Brno: Masarykova univerzita, 2011, 157 – 168.
- Мандис 2013:** Mandys, P. a kol. *2 x 101 knih pro děti a mládež. Nejlepší a nejvlivnější knihy pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 2013.
- Сверак 1990:** Svěrák, Z. *Tatínku, ta se ti povedla*. Praha: Albatros, 1990.
- Сиглова 2011:** Siegllová, N. *Pohádkové příběhy pro dvojího adresáta (Tvorba Michala Viewegha a Pavla Šruta). // Pohádkové příběhy v české literatuře pro děti a mládež 1990 – 2010*. Red. M. Šubrtová. Brno: Masarykova univerzita, 2011, 225 – 235.
- Томан 2003:** Toman, J. *Česká autorská pohádka devadesátých let 20. století. // Cesty současné literatury pro děti a mládež. Tradice – inovace*. Red. J. Poláček. Slavkov u Brna: Edice Ladění BM TYPO, 2003, 47 – 53.
- Урбанова 2003:** Urbanová, S. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003.
- Ходрова 1989:** Hodrová, D. *Hledání románu. Kapitoly z historie a typologie žánru*. Praha: Československý spisovatel, 1989.
- Шрут 2004:** Šrut, P. *Verunka a kokosový dědek*. Praha: Brio, 2004.
- Шрут 2012:** Šrut, P. *Lichožrouti*. 2. vyd. Praha: Paseka, 2012.
- Шрут 2013:** Šrut, P. *Lichožrouti navždy*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2013.
- Шрут 2010:** Šrut, P. *Lichožrouti se vracejí*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2010.
- Шрут 2001:** Šrut, P. *Pavouček Pája*. Praha: Albatros, 2001.